

УДК 001.4:598.2

Г. В. Фесенко

ФОРМУВАННЯ СКЛАДУ НАЗВ РОДІВ І ВИДІВ ПТАХІВ СВІТУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛЕКСИЦІ

Ключові слова: національна номенклатура, назва роду, назва виду, птахи світу, Україна

У панівних мовах, мовах міждержавного спілкування тією чи іншою мірою вже укладено системи національних назв птахів світової фауни. Сформовані вони й у низці європейських країн, мови яких поширені здебільшого в певних національно-територіальних межах, зокрема в Польщі та Словаччині [31, 32]. Розбудова власного номенклатурного апарату зумовлена природним розвитком кожної із ужиткових мов, внутрішньомовним процесом удосконалення. Наявність у будь-якій мові розвинутої номенклатурної системи, що представляє означення природних об'єктів, які трапляються як на території певної країни, так і поза нею, відображає достатньо високий рівень пізнавального процесу в культурі народу, який послуговується своєю мовою, і водночас формує важливу складову інформаційного підґрунтя для наступних наукових розробок, стимулює фахівців до майбутніх досліджень. Важливість укладання вітчизняної системи назв природних об'єктів світу виявляється у необхідності вирішення конкретних питань: у потребі створення музейних природознавчих експозицій, викладання біогеографічних дисциплін з використанням усталених українських назв тварин чи рослин, забезпечення національною номенклатурою укладачів міжнародних документів у природоохоронній галузі, формування тематичних посібників, підручників, словників тощо.

Принагідно зауважимо, що в укладанні української наукової природничої номенклатури намітилися дві тенденції. Через відсутність відповідної автентичної національної лексики у вітчизняній номенклатурі водоростей і грибів запропоновано застосовувати транскрипцію латинських назв на українську [14]. Вітчизняна зоологічна номенклатура, наприклад птахів, розвивається більшою мірою із залученням автентичних назв з діючих мов і менше вбирає транслітеровану або транскрибовану лексику з латини.

Основа формування національного називництва була закладена ще у другій половині XIX ст. завдяки працям Івана Верхратського «Початки до уложеня номенклатури и терминологии природописной, народнѣи» [3–7]. Автор навів понад 2000 українських назв птахів з Галичини та інших районів Західної України.

Значний перелік українських назв класифікаційних одиниць птахів – таксонів різних рівнів (від підвиду до підкласу) наведений у спеціалізованому виданні «Словник зоологічної номенклатури. Назви птахів», до якого включено назви на шістьох європейських мовах [21]. Він містить українську лексику стосовно 553 таксонів, враховуючи додатково включені до переліку. Наведено переважно ті

таксони, що представлені у вітчизняній фауні. Згадано й 63 назви рівня виду, роду та родини з нехарактерних для нашої фауни, з яких 52 назви стосуються видів.

Наступним джерелом, у якому зосереджено українські назви різних таксонів як вітчизняної, так і невітчизняної орнітофауни, стала книжка «Посібник з зоогеографії» [11]. У посібнику знаходимо назви понад 230 видів, родів, родин та збірних груп видів, половина яких позначає птахів, поширених поза межами нашої країни. Порівняно зі згаданим вище словником автори посібника ввели до вжитку в українську мову деякі, безперечно, тубільні назви, що стосуються певних видів. Так, М. Шарлемань [21] означив вид *Ara macao* (Psittacidae, Psittaciformes) як «ара червоно-синій», тоді як у посібнику [11] цей вид згадується під назвою «аракана». Індивідуалізовану тубільну назву вказано у посібнику і для іншого виду папуг: *Strigops habroptilus* (Psittacidae, Psittaciformes) – «какапо».

Останнім вагомим здобутком у формуванні української природничої номенклатури видів світової фауни є зоологічний тримовний словник О. П. Маркевича та К. І. Татарка [12]. Він включає понад 1400 таксонів з класифікації птахів всесвітньої фауни від рангу виду до класу, для яких указано здебільшого по одній українській назві. У незначній частині випадків таксони позначено двома національними назвами і лише окремі – трьома. Обсяг охоплених таксонів, на перший погляд, великий, проте він становить лише близько одинадцяти відсотків від більше ніж 12 тисяч таксономічних одиниць у класифікації птахів світу.

До тримовного зоологічного словника включено більшу частину таксонів зі словника М. Шарлеманя [21] і посібника О. Б. Кістяківського та О. П. Корнеєва [11], утім чомусь не усі, деякі види не наведено: наприклад, *Chrysolophus pictus* (Phasianidae, Galliformes) – фазан золотий та *Lophura (Gennaeus) nycthemera* (Phasianidae, Galliformes) – лофур [фазан] сріблястий, хоча ці птахи й нині існують у світовій фауні. Автори тримовного словника переважно біномізували українські назви видів, які були подані попередниками як однослівні, а деякі бінарні назви ревізували, замінивши одне прикметникове видове означення на інше. Зазнали ревізії й декотрі родові назви, представлені в назві виду іменником: зокрема, у М. Шарлеманя [21] один з видів означений як «струсь африканський», тоді як у О. П. Маркевича та К. І. Татарка [12] – страус африканський (*Struthio camelus*, Struthionidae, Struthioniformes).

Не усі відображені у словнику О. П. Маркевича та К. І. Татарка [12] підходи в утворенні українських назв витримали випробування майже тридцятирічною практикою вжитку в колі орнітологів. Це можна продемонструвати на прикладі використання назв видів вітчизняної фауни. Відправними джерелами для оцінки функціонування назв можна взяти друге видання однієї з найвідоміших вітчизняних книг з орнітології «Визначник птахів УРСР» [8] та «Анотований список українських наукових назв птахів фауни України» [18, 19]. Остання праця ґрунтується переважно на доробку М. Шарлеманя [21]; нею послуговується нині переважна більшість українських орнітологів як на заході [20], так і сході країни [1].

Тримовний зоологічний словник для цілої низки видів пропонує як єдиний варіант новостворені трислівні назви: кошлата чапля жовта, червонодзьобий нирок рудо-бурий, мохноногий сич лісовий, сіра сова бородата, сіра сова довгохвоста, сіра сова звичайна, міська ластівка оперенонога, білокрилий жайворонок степовий та інші. У кожній з цих назв два перші слова є назвою роду, яка запропонована

авторами словника [12] і за функцією формально урівняна з однослівною родовою назвою у вигляді іменника [16]. На практиці фахівці використовують винятково двослівні назви відповідних видів [8, 19]: чапля жовта (*Ardeola ralloides*, Ardeidae, Ciconiiformes), чернь червонодзьоба (*Netta rufina*, Anatidae, Anseriformes), сич волохатий (*Aegolius funereus*, Strigidae, Strigiformes), сова бородата (*Strix nebulosa*, Strigidae, Strigiformes), сова довгохвоста (*Strix uralensis*, Strigidae, Strigiformes), сова сіра (*Strix aluco*, Strigidae, Strigiformes), ластівка міська (*Delichon urbica*, Hirundinidae, Passeriformes), жайворонок білокрилий (*Melanocorypha leucoptera*, Alaudidae, Passeriformes). До того ж, у деяких випадках не використовують іменник в означенні роду, в інших – прикметникове видове означення, запропоновані у тримовному словнику.

Жива мовна практика відхилила і варіанти назв у вигляді двох іменників, які могли б імітувати бінарність назви. Перший іменник, як правило, вказує на належність до роду, другий – є власною назвою певного виду. До основних назв, створених за цим типом, автори словника віднесли, наприклад, такі: гуска гуменник, пісочник хрустан, ворона грак, в'юрок зяблик, в'юрок юрок та інші, а ще навели назву «морянка круглополярна» [12]. Натомість ужитковими стосовно відповідних видів виявились однослівні назви: гуменник (*Anser fabalis*, Anatidae, Anseriformes), хрустан (*Eudromias morinellus*, Charadriidae, Charadriiformes), грак (*Corvus frugilegus*, Corvidae, Passeriformes), зяблик (*Fringilla coelebs*, Fringillidae, Passeriformes), в'юрок (*Fringilla montifringilla*, Fringillidae, Passeriformes), морянка (*Clangula hyemalis*, Anatidae, Anseriformes) [8, 19]. Як бачимо, перевагу отримали не бінарні, а суто індивідуалізовані однослівні назви.

Не зовсім зрозуміла необхідність таких нововведень авторів словника, як «горобець домовий» і «горобець звичайний», що позначають одного з найзвичайніших видів [12]. Стосовно цього виду здавна використовують іншу назву – горобець хатній (*Passer domesticus*, Passeridae, Passeriformes) [8, 21], що прийнята й тепер [19].

У той самий час до особливо вдалих варіантів назв, наведених О. П. Маркевичем та К. І. Татарком, слід віднести, зокрема, такий неологізм, як «коронач» (другий синонім у словнику) стосовно роду *Goura* (Columbidae, Columbiformes), а також назву «снувальник» (другий синонім у словнику) як означення птаха *Philetairus socius* (Ploceidae, Passeriformes). У цих назвах влучно відзначено фізичні особливості та риси поведінки птахів.

Укладаючи функціонально прийнятну національну номенклатуру, варто використати усі попередні напрацювання, апробовані вжитком, і визначити, які напрямки нововведення вже намітилися або можуть бути запропоновані в цьому процесі.

У таксономії, що систематизує склад біологічних видів, основним елементом, з яким пов'язують таксони вищих і нижчих рівнів, є рід [23]. З позицій укладання номенклатури назва роду як лексичний маркер теж є головною складовою [10, 16]. У латинській системі назв означення роду як таксономічного поняття можливе лише у формі іменника однини [15]. Українська мова, яка на відміну від латини, залишається не застиглою, а живою мовою, виробила й деякі інші форми назв родового рівня, проте стосовно птахів їх традиційно вживають також винятково в однині [16]. Утім і в українській означення роду іменником є першоосновою, тому, на нашу думку,

насамперед треба приділяти увагу введенню до вітчизняної номенклатури нової іменникової лексики.

Головним напрямком, першим з підходів формування української орнітологічної номенклатури, мабуть, слід визнати залучення іншомовних слів. Нові лексеми мають бути фонетично прийнятними в українській, інакше вони не стануть вживаними. Пріоритет, на нашу думку, має надаватись тим назвам, якими користуються тубільці в місцях поширення певних видів птахів.

Яскравий приклад використання аборигенних назв бачимо, зокрема, в англійській мові в означенні багатьох видів птахів родини Drepanididae (Passeriformes), які є ендеміками Гавайських островів [33]. Англійська лексика увібрала кілька тамтешніх назв, наприклад такі: ula-ai-hawane, arapane, palila, roo-uli, akohekohe, ou. Ці назви через англійську можуть бути використані в українській з незначним прилаштуванням до вимови для означення певних видів птахів – улаїгаване (*Ciridops anna*), апапане (*Himatione sanguinea*), паліла (*Loxioides bailleui*), поулі (*Melamprosops phaeosoma*), акогекоге (*Palmeria dolei*), оу (*Psittirostra psittacea*). Усі перелічені види представляють моновидові роди. За чинною нормою класифікації вітчизняної орнітофауни назва єдиного виду у роді стає і назвою роду [8, 13], лише відрізняється від назви виду написанням з великої літери [16]. Тож, ендемічні роди гавайський птахів отримають назви: рід *Ciridops* – Улаїгаване, рід *Himatione* – Апапане, рід *Loxioides* – Паліла, рід *Melamprosops* – Поулі, рід *Palmeria* – Акогекоге, рід *Psittirostra* – Оу.

Цитоване англomовне видання містить й інші аборигенні назви для означення видів родини Drepanididae (Passeriformes), вжиті в межах певного роду [33]: так, у назвах усіх трьох видів одного з родів використано іменникове, тобто родове, означення амакіхі, і ці види в українській можуть бути представлені як амакігі оагуанський (*Chlorodrepanis flava*), амакігі кауайський (*Chlorodrepanis stejnegeri*), амакігі зелений (*Chlorodrepanis virens*); у позначенні двох видів іншого роду використано як іменник лексему alauahio, що дає можливість застосувати в українській назви видів алауагіо оагуанський (*Paroreomyza maculata*), алауагіо гірський (*Paroreomyza montana*), а також алауагіо вогнистий (*Paroreomyza flammea*) як виду, введеного у цей рід з іншого; ще два види наступного роду позначено в англійській як Lesser Koa Finch та Greater Koa Finch (у цих словосполученнях аборигенною є друга лексема – koa), і для використання в українській прийнятні видові назви коа малий (*Rhodacanthis flaviceps*), коа великий (*Rhodacanthis palmeri*). Відповідно назви ендемічних родів птахів стануть такими: рід *Chlorodrepanis* – Амакігі, рід *Paroreomyza* – Алауагіо, рід *Rhodacanthis* – Коа.

У кількох родах родини Drepanididae англomовне видання наводить не по одному іменниковому означенню для усіх видів роду, а два для різних видів у складі одного роду [33]. Так, до роду *Loxops* належать два види, один з яких індивідуалізований під назвою акекее, інший – акера. В останньому випадку, за іншим виданням [30], два підвиди виділяють в окремі види, тож для використання в українській можливі такі назви видів указанного роду: акеке (*Loxops caeruleirostris*), акепа гавайська (*Loxops coccineus*), акепа мауйська (*Loxops ochraceus*). Подібне бачимо і в означенні видів роду *Hemignathus*: іменником акіалоа представлено два види, іменником амакіхі (застосований і до усіх видів роду *Chlorodrepanis* – див. вище) – один вид, іменником пікуру – також один [33]. Але останній в іншому

виданні розділений на три види [30]. Отже, в українській назви видів у межах роду *Hemignathus* можливі такі: акіалоа серподзьоба (*Hemignathus ellisianus*), акіалоа темна (*Hemignathus obscurus*), амакиги великий (*Hemignathus sagittirostris*), нукупу мауйський (*Hemignathus affinis*), нукупу кауайський (*Hemignathus hanapepe*), нукупу оагуанський (*Hemignathus lucidus*). Для обрання українських назв двох охарактеризованих родів варто керуватися правилом пріоритетності того іменника в назвах видів, яким позначено вид, описаний у систематиці найпершим, тому в українській родові назви такі: рід *Loxops* – Акепа, рід *Hemignathus* – Акіалоа.

Застосування тубільних назв також створює можливість для уніфікації й типіфікації українських назв у номенклатурній системі птахів [17]. Використані О. Б. Кістяківським та О. П. Корнєєвим [11] назви «гавайські квіткарки» та «гавайські в'юрки», а О. П. Маркевичем та К. І. Татарком [12] – «гавайські в'юрки» стосовно родини Drepanididae не є уніфікованими. Шлях до вирішення цього був намічений ще О. Б. Кістяківським та О. П. Корнєєвим [11]: один з видів роду *Drepanis* вони згадують під аборигенною назвою «мамо», яка є й в англomовному виданні – «тамо» для означення вже двох видів [33]. В українській ці два види доцільно позначити як мамо жовтогузий (*Drepanis pacifica*) та мамо чорний (*Drepanis funerea*). Останній з видів описаний саме в роді *Drepanis*, хоча і пізніше, ніж решта, які були описані в інших родах. Тож похідною від назви цього виду буде відповідна родова назва: рід *Drepanis* – Мамо, з подальшою типіфікацією та уніфікацією назви родини Drepanididae – Мамосві.

Джерелом запозичення в українську є й система латинських назв, серед яких як суто латинські, так і іншомовного походження. Частина з них у тримовному зоологічному словнику вжито в українській без кінцевих морфем *us* або *is* [12]. Поміж назв родів суто латинськими, які транслітеровані в зазначеному словнику, є: рід *Nestor* (Psittacidae, Psittaciformes) – Нестор, рід *Cardinalis* (Cardinalidae, Passeriformes) – Кардинал; грецького походження [9], але усталеними в латинській, є: рід *Phaethon* (Phaethontidae, Pelecaniformes) – Фаетон, рід *Harpia* (Accipitridae, Falconiformes) – Гарпія, рід *Tyrannus* (Tyrannidae, Passeriformes) – Тиран; трапляються спеціально запозичені назви, які бачимо і в українській [12]: рід *Casuaris* (Casuariidae, Struthioniformes) – Казуар, рід *Tinamus* (Tinamidae, Tinamiformes) – Тинаму, рід *Crax* (Cracidae, Galliformes) – Кракс, рід *Taurako* (Musophagidae, Cuculiformes) – Турако, рід *Trogon* (Trogonidae, Trogoniformes) – Трогон, рід *Momotus* (Momotidae, Coraciiformes) – Момот, рід *Todus* (Todidae, Coraciiformes) – Тоді, рід *Pitta* (Pittidae, Passeriformes) – Піта, рід *Cotinga* (Cotingidae, Passeriformes) – Котинга.

Запозичення назв для української системи номенклатури птахів світу з латинської і через латинську варто розширити, але переважно таких, що є простими іменниками і прийнятні для української у вимові. Для використання можна запропонувати, наприклад, такі назви родів, транслітеровані або транскрибовані з латини: рід *Nothura* (Tinamidae, Tinamiformes) – Нотура, рід *Bulweria* (Procellariidae, Procellariiformes) – Бульверія, рід *Fregetta* (Hydrobatidae, Procellariiformes) – Фрегета, рід *Sula* (Sulidae, Pelecaniformes) – Сула, рід *Agamia* (Ardeidae, Ciconiiformes) – Агамія, рід *Coscoroba* (Anatidae, Anseriformes) – Коскороба, рід *Aburria* (Cracidae, Galliformes) – Абури, рід *Penelope* (Cracidae, Galliformes) – Пенелопа, рід *Mitu* (Cracidae, Galliformes) – Міту, рід *Ithaginis* (Phasianidae, Galliformes) – Ітагін, рід

Tragopan (Phasianidae, Galliformes) – Трагопан, рід *Monias* (Mesitornithidae, Gruiformes) – Монія [24–26] та інші.

Індивідуалізовані латинські назви родів є наріжною вимогою «Міжнародного кодексу зоологічної номенклатури» [15]. Але індивідуалізація виявляється і в бінарних латинських назвах видів, деякі видові означення з них використано у чинному складі українських назв. Так, означення не латинського походження бачимо в українській стосовно виду *Opisthocomus hoazin* (Opisthocomotidae, Opisthocomiformes) – гоацин, що перейшло в назву роду *Opisthocomus* – Гоацин [12]. Суто видову індивідуалізацію зафіксовано й у іншій назві: *Trogon surrucura* (Trogonidae, Trogoniformes) – [трогон] сурукура.

Послуговуючись останнім прикладом, ряд видів, які в українській раніше не були поіменовані, доцільно назвати за їхнім видовим означенням у бінарній латинській назві [24–26], яке, безперечно, є тубільним: *Tinamus tao* (Tinamidae, Tinamiformes) – тао, *Ardea cocoi* (Ardeidae, Ciconiiformes) – кокої, *Ciconia maguari* (Ciconiidae, Ciconiiformes) – магуарі, *Micronisus gabar* (Accipitridae, Falconiformes) – габар, *Milvago chimachima* (Falconidae, Falconiformes) – хімахіма, *Milvago chimango* (Falconidae, Falconiformes) – хіманго, *Macrocephalon maleo* (Megapodiidae, Galliformes) – малео, *Grus antigone* (Gruidae, Gruiformes) – антигона та інші.

Вище зазначено, що індивідуалізовані назви тубільного походження використані в українській стосовно двох видів папуг – «аракана» і «какапо» [11], в латинських назвах яких ці лексеми не відображено. Ще один приклад такого введення бачимо у О. П. Маркевича та К. І. Татарка: вид *Procnias averano* (Cotingidae, Passeriformes) – [дзвонар] арапонга [12].

У зарубіжній літературі трапляються й інші приклади назв видів, які індивідуалізовані, запозичені та не відтворені у латинських назвах, що бачимо в одному з російських видань [2]. Значну частину з них можна перенести в українську: *Gyps himalayensis* (Accipitridae, Falconiformes) – кумай, *Falco chicquera* (Falconidae, Falconiformes) – турумті, *Nothocrax urumutum* (Cracidae, Galliformes) – гоко, *Gallirallus australis* (Rallidae, Gruiformes) – уека, *Porphyrio mantelli* (Rallidae, Gruiformes) – такахе тощо.

Наголос на використанні тубільних, місцевих назв, що вжиткові у місцях поширення птахів, зрозумілий. Утім для досконалішого функціонування вітчизняної орнітологічної номенклатури також доцільними є запозичення з лексики мов, що існують поза межами поширення певних видів і в яких уже укладено власну систему назв для класифікації птахів [2]. Так, використання французького *ruffinure* відповідає класифікаційній потребі словотворення: рід *Pelecanoides* (Pelecanoididae, Procellariiformes) – Пуфінур; ця назва дає змогу уникнути незручного для типіфікації перекладу російської двослівної назви цього роду – «нырковый буревестник» [2]. Найчастіше саме до перекладу українською російських назв вдаються автори різних науково-популярних телепрограм та друкованих джерел, коли виникає потреба назвати екзотичні види тварин або групи видів. Для застосування в українській можливі й інші назви з французької: *masagua* доцільно використати стосовно роду *Herpetotheres* (Falconidae, Falconiformes) – Макагуа, *ermite* дозволяє означити рід *Phaethornis* (Trochilidae, Apodiformes) – Ерміт, *barbion* може бути використана як назва роду *Pogoniulus* (Capitonidae, Piciformes) – Барбїон тощо. Прикладами запозичення з іспанської можуть слугувати: лексема *rato* для роду *Stictonetta*

(Anatidae, Anseriformes) – Пато, alondra стосовно роду *Calendulauda* (Alaudidae, Passeriformes) – Алондра, osotero в означенні роду *Peucedramus* (Peucedramidae, Passeriformes) – Окотеро; з англійської: swift можна застосувати до роду *Cypseloides* (Apodidae, Apodiformes) – Свіфт, whydah правомірно використати для роду *Euplectes* (Ploceidae, Passeriformes) – Вайдаг; з німецької: cornichon прийнятна для позначення роду *Calypophilus* (Thraupidae, Passeriformes) – Корніхон, conoto є прототипом назви роду *Psarocolius* (Icteridae, Passeriformes) – Конота [2, 24, 25, 30] тощо.

Нововведення в українській номенклатурі можливі й завдяки перекладу, зокрема з латини. Приклади перекладу бачимо у чинному складі назв птахів вітчизняної фауни, в якому один з видів позначений латиною як *Cursorius cursor* (Glareolidae, Charadriiformes). Обидва слова біному походять від латинського cursio – біг, тому в українській вид отримав назву «бігунець». Тож, виправданий переклад й інших назв: зокрема, рід *Megapodius* (Megapodiidae, Galliformes) – Великоніг, рід *Melanoperdix* (Phasianidae, Galliformes) – Чорна куріпка. Двослівні родові назви також є усталеними в класифікації птахів вітчизняної фауни [16]. Варто перекладати і деякі видові означення у формі прикладки: *Ardea goliath* (Ardeidae, Ciconiiformes) – чапля-велет, *Syrigma sibilatrix* (Ardeidae, Ciconiiformes) – чапля-свистун та ін.

Досі йшлося про прийнятні варіанти використання іншомовної лексики у створенні національної номенклатури птахів світу. Проте українська мова відзначається багатством власних синонімічних назв птахів [21], велика частина яких, на жаль, мало вживана, призабута і наразі практично не асоціюється у широкого загалу з птахами нашої фауни, а тому може бути використана для означення родів, що раніше не згадувались в україномовних джерелах і які споріднені з певними родами у класифікації вітчизняної фауни. У цьому полягає другий підхід формування українського природничого називництва.

Скажімо, у межах родини Oriolidae (Passeriformes) виділяють два роди, з яких рід *Oriolus* – Вивільга представлений у вітчизняній фауні однойменним видом. Для означення другого пропонуємо: рід *Sphecotheres* – Телюга. За М. Шарлеманем [21], «телюга» є синонімом назви «вивільга».

Особливим різноманіттям означень в українській вирізняється один з найменших птахів – волове очко (*Troglodytes troglodytes*, Troglodytidae, Passeriformes). З ним пов'язують 80 назв-синонімів [21]. Цей вид – єдиний представник родини Troglodytidae в нашій фауні, тоді як у систематиці виділяють більше ніж десять родів [28]. Отже, значну кількість родів указаної родини доцільно назвати фактично невживаними на сьогодні синонімами лексеми «волове очко»: рід *Campylorhynchus* – Різжак, рід *Cistothorus* – Овад, рід *Cyphorhinus* – Трископліт, рід *Ferminia* – Ломик, рід *Henicorhina* – Тришук, рід *Hylorchilus* – Мишовій, рід *Microcerculus* – Шпалюшок, рід *Odontorchilus* – Царик, рід *Salpictes* – Орішець, рід *Thryomanes* – Підбуреник, рід *Thryothorus* – Поплітник.

Можливо, використання питомо українських однослівних назв-синонімів для означення родів виправдане й тоді, коли в інших мовах застосовують двослівні асоціативні назви, в яких відображено схожість птахів і які не варто калькувати у вітчизняній номенклатурі. У системі російської номенклатури бачимо назви, наприклад, «сорокотуповий личинкоед» та «трясогузковий певун», які пов'язують з птахами чужорідної фауни [2]. Як відповідники цим назвам можна використати однослівні суто українські: в першому випадку «шикачик», що походить від «шикач»

– синоніма назви «сорокопуд сірий», у другому «ситівка» – синонім назви «плиска біла» [21], що дає змогу означити певні роди так: рід *Coracina* (Campephagidae, Passeriformes) – Шикачик, рід *Teretistris* (Parulidae, Passeriformes) – Ситівка.

Третім напрямком створення національної системи назв тварин і рослин може бути введення у вжиток неологізмів. Вище згадувалися нові вдалі означення птахів – «коронач» та «снувальник» [12]. Можливо, у системі назв птахів неологізми не настільки потрібні, як стосовно інших природних об'єктів, проте приклади використання саме неологізмів трапляються поміж латинських назв родів у класифікації птахів, причому без урахування назв, утворених від прізвищ дослідників або запозичених з інших мов, а беручи до уваги тільки ті, що ґрунтуються на власне латинській лексиці.

Яскравим прикладом цього є латинські назви родів у родині Meliphagidae (Passeriformes). Латинська лексема *mel* – мед є першою частиною не тільки у двокореневій назві типового роду *Meliphaga*, а й у інших: *Meliarchus*, *Melidestes*, *Melilestes*, *Melipotus*, *Melithreptes*, *Melitograis* [29]. Мабуть, покладаючись на цей досвід словотворення, польські дослідники також застосували до кількох з наведених родів власні нововведення: в межах роду *Meliphaga* види означено іменником *miodojad*, тоді як види роду *Meliarchus* – *miodzik*, роду *Melilestes* – *miodoń*, роду *Melithreptes* – *miodopoik* [32]. Польські колеги цим не обмежилися, вони розширили гніздо неологізмів з використанням лексеми *miod*, щоб позначити види тих родів, латинські назви яких вже не містять морфему *mel*. Таким чином виникли польські назви видів птахів з іменниками *miodczyk*, *miodojadek*, *miodówka*, *miodopelzniec*, *miodownik*, *miodowiec*, *miodaczek*, *miodalek*, *miodziarek*, *miodal*, *miodopijek*, *miodozer*, *miodnik*.

На зразок латинської та польської мов можна вчинити і в українській. Типовий рід *Meliphaga* вже був означений О. П. Маркевичем та К. І. Татарком [12] як «медосос», що є калькою з російської, бо лексеми «сосать» як однієї з основ цього слова немає в українській, а відповідником є слово «смоктати». Через це лексема «медосос» не може бути прийнятою. Напрошується прямий переклад з латини – «медоїд», утім це означення вже функціонує в українській стосовно звіра *Mellivora indica* (Mustelidae, Carnivora) [22]. Варіант перекладу з латини назви роду птахів може бути не прямий, а наближений до семантики слова: рід *Meliphaga* – Медолюб. Використовуючи прийом, унаочнений польськими орнітологами, до низки родів родини Meliphagidae можна застосувати українські назви, створені на основі слова «мед»: рід *Lichenostomus* – Медник, *Lichmera* – Медовець, рід *Melidestes* – Медвянець, рід *Melilestes* – Медолиз, рід *Melithreptes* – Медопійник, рід *Myza* – Медовиця, рід *Myzomela* – Медовичка, рід *Philemon* – Медівник, рід *Phylidonyris* – Медовка, рід *Pycnopygius* – Медовчик, рід *Ramsayornis* – Медолик.

Слід однак зауважити, що непомірковане використання іншомовної лексики для нововведень в українську іноді створює казуїстичні ситуації. Так, російські назви видів, що належать до роду *Rupicola* (Cotingidae, Passeriformes), містять двослівний родовий елемент «скальний петушок» [2]. У М. Шарлеманя один з видів цього роду наведений як *Rupicola crocea* – золотопівник [21], тобто зроблено частковий переклад російської назви для утворення складного іменника. Цим неологізмом можна було б позначити рід *Rupicola*, але О. П. Маркевич та К. І. Татарко [12] до цього роду застосували двослівну кальку з російської – «скелястий півник». Проте вказаний рід

не належить до ряду Куроподібних (Galliformes). Лише самців тих видів, що входять до цього ряду, іменують «півень» або зменшувально «півник», тож вживати ці означення стосовно самців інших рядів неправильно. У вказаному випадку виправданий інший неологізм: рід *Rupicola* – Гребнечуб, в якому відображено особливості оперення птахів цього роду. За подібних обставин обрано українську назву для одного з видів мартинів вітчизняної фауни, який у російській означений як «морской голубок», хоча до ряду Голубоподібних (Columbiformes) він, зрозуміло, не належить [19]. Наразі назва цього виду така – мартин тонкодзьобий (*Larus genei*, Laridae, Charadriiformes).

Залучення іншомовної лексики, а також використання українських назв зі складу синонімів і, меншою мірою, неологізмів забезпечать створення національної системи номенклатури птахів світу. Безумовно, у цій системі поступово з'являтимуться нові синоніми, які, мабуть, походитимуть з тубільних мов і стануть основними назвами.

Утворення синонімів у майбутньому зумовлюватиметься ще однією причиною, а саме перенесенням деяких родів птахів з однієї родини в іншу завдяки новим таксономічним дослідженням. Індивідуалізовані назви видів у цьому разі не втрачатимуть логічної вжитковості, тоді як бінарні назви, в яких іменник є типовим, тобто маркером усієї родини, спричинятимуть плутанину, і тому виникатиме потреба їх корекції. Така необхідність щодо назв птахів вітчизняної фауни вже існує. Один вид у класифікаційних переліках представлений нині як синиця вусата (*Panurus biarmicus*, Paradoxornithidae, Passeriformes), інший – в'юрок сніговий (*Montifringilla nivalis*, Passeridae, Passeriformes). Однак іменник «синиця» використовують для означення видів родини Синицевих (Paridae, Passeriformes), а означення «в'юрок» – видів родини В'юркових (Fringillidae, Passeriformes). Два зазначені види не належать до цих родин, через що доречно запропонувати видозміну їхніх назв: стосовно першого виду – «сутора вусата» за належність до родини Суторових (Paradoxornithidae, Passeriformes), другого – «горобець сніговий» за належність до родини Горобцевих (Passeridae, Passeriformes). В останньому випадку використано елементи назви, наведеної О. П. Маркевичем та К. І. Татарком [12].

Майбутня новостворена система українських назв птахів світу матиме свій розвиток разом з живою мовою, якій вона слугуватиме.

Подяка

Висловлюю вдячність колегам Юлії Куцоконь та Ігорю Загороднюку за увагу до змісту цієї статті та зауваження, висловлені під час роботи над нею. Щиро дякую Наталі Демиденко за фахові редакторські поради.

1. Банник М. В. Предисловие // Экология птиц: виды, сообщества, взаимосвязи. Тр. научн. конф., посвящ. 150-летию со дня рождения Николая Николаевича Сомова (1861–1923). 1–4 дек. 2011 г., г. Харьков, Украина. В 2-х кн. Кн. 1 / Под ред. М. В. Банника, А. А. Атемасова, О. А. Брезгуновой. – Харьков : Изд-во «Точка», 2011. – С. 14–16.
2. Бёме Р. Л., Флинт В. Е. Пятиязычный словарь названий животных. Птицы. Латинско-русский-английский-немецкий-французский. – Москва, 1994. – 845 с.
3. Верхратський І. Початки до уложеня номенклятури и терминологіи природописної, народнєй и замітка о волоськім павуку. – Львів, 1864. – Ч. 1. – С. 4, 16–17.

4. Верхратський І. Початки до уложеня номенклятури и терминології природописної, народнєї. – Львів, 1867. – Ч. 2. – С. 7–16, 23.
5. Верхратський І. Початки до уложеня номенклятури и терминології природописної, народнєї. – Львів, 1872 а. – Ч. 4. – С. 5–7.
6. Верхратський І. Початки до уложеня номенклятури и терминології природописної, народнєї. – Львів, 1872 б. – Ч. 5. – С. 19–21.
7. Верхратський І. Початки до уложеня номенклятури и терминології природописної, народнєї. – Львів, 1879. – Ч. 6. – С. 4–17.
8. Воїнственський М. А., Кістяківський О. Б. Визначник птахів УРСР. – 2-е вид. – К. : Рад. школа, 1962. – 372 с.
9. Дворецкий И. X. Латинско-русский словарь. Около 50000 слов. – Изд. 2-е, переработ. и допол. – Москва, 1976. – 1096 с.
10. Загороднюк І. В. Роди звірів східноєвропейської фауни та їх українську назви // Вісник Національного науково-природничого музею НАН України. – 2001. – Вип. 1. – С. 113–132.
11. Кістяківський О. Б., Корнеєв О. П. Посібник з зоогеографії. – 2-е вид. – К. : Рад. шк., 1968. – 132 с.+50 іл. табл.
12. Маркевич О. П., Татарко К. І. Російсько-українсько-латинський зоологічний словник : Термінологія і номенклатура. – К. : Наук. думка, 1983. – 410 с.
13. Марисова І. В., Талпош В. С. Птахи України. – К. : Вища шк., 1984. – 184 с.
14. Масюк Н. П. Про номенклатуру вищих таксонів водоростей і грибів в українській ботанічній літературі // Український ботанічний журнал. – 1978. – Т. XXXV, № 4. – С. 413–416.
15. Міжнародний кодекс зоологічної номенклатури. Видання четверте. Ухвалений Міжнародним союзом біологічних наук : Пер. з англ. і фр. – К, 2003. – XLIII+175 с.
16. Фесенко Г. Форми українських назв родового рівня в класифікації птахів фауни України // Вісник Львівського університету. Серія біологічна. – 2007. – Вип. 43. – С. 3–12.
17. Фесенко Г. В. Уніфікація українських наукових назв таксонів надродового рівня у класифікації птахів світу // Наукові записки Державного природознавчого музею. – 2008. – Вип. 24. – С. 207–218.
18. Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України. – 2-е вид. – Київ–Львів, 2002. – 44 с.
19. Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України (з характеристикою статусу видів). – 3-е вид. – Київ–Львів, 2007. – 112 с.
20. Хребетні тварини західних областей України / Укл. Й. В. Царик, І. П. Яворський, І. В. Шидловський, І. В. Дикий, В. В. Леснік, О. С. Решетило, І. М. Горбань, Є. Б. Сребродольська, А. Т. Затушевський. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 52 с.
21. Шарлемань М. Словник зоологічної номенклатури. Назви птахів (Проект). – К. : Держ. вид-во України, 1927. – Ч. 1. – 63 с.
22. Шарлемань М., Татарко К. Словник зоологічної номенклатури. Назви хребетних тварин. Mammalia.–Reptilia.–Amphibia.–Pisces (Проект). – К. : Держ. вид-во України, 1927. – Ч. 2. – 126 с.
23. Dubois A. The genus in zoology: a contribution to the theory of evolutionary systematics. – Paris, 1988. – 124 p. – (Mem. Mus. hatl. Nat. hist. – Serie A (Zoologie), Tome 140).
24. Handbook of the Birds of the World. Ostrich to Ducks / Eds. J. del Hoyo, A. Elliott & J. Sartagal. – Barcelona : Lynx Edicions, 1992. – Vol. 1. – 696 p.
25. Handbook of the Birds of the World. New World Vultures to Guineafowl / Eds. J. del Hoyo, A. Elliott & J. Sartagal. – Barcelona : Lynx Edicions, 1994. – Vol. 2. – 638 p.
26. Handbook of the Birds of the World. Hoatzin to Auks / Eds. J. del Hoyo, A. Elliott & J. Sartagal. – Barcelona : Lynx Edicions, 1996. – Vol. 3. – 752 p.

27. Handbook of the Birds of the World. Cotingas to Pipits and Wagtails / Eds. J. del Hoyo, A. Elliott & D.A. Christie. – Barcelona: Lynx Edicions, 2004. – Vol. 9. – 864 p.
28. Handbook of the Birds of the World. Cuckoo-shrikes to Thrushes / Eds. J. del Hoyo, A. Elliott & D.A. Christie. – Barcelona: Lynx Edicions, 2005. – Vol. 10. – 896 p.
29. Handbook of the Birds of the World. Penduline-tits to Shrikes / Eds. J. del Hoyo, A. Elliott & D.A. Christie. – Barcelona: Lynx Edicions, 2008. – Vol. 13. – 880 p.
30. Handbook of the Birds of the World. Weavers to New World Warblers / Eds. J. del Hoyo, A. Elliott & D.A. Christie. – Barcelona: Lynx Edicions, 2010. – Vol. 15. – 880 p.
31. Kovalik P., Pačenovský S., Čapek M., Topercer J. Slovenské mená vtákov sveta. – Bratislava, 2010. – 396 s.
32. Mielczarek P., Cichocki W. Polskie nazewnictwo ptaków świata // Notatki ornitologiczne. – 1999. – T. 40, Z. Sp. – 264 s.
33. The Howard and Moore Complete Checklist of the Birds of the World / Ed. E. C. Dickinson. – 3rd Edition. – London : Christopher Helm, 2003. – 1040 p.

Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, Україна, e-mail: h.fesenko@gmail.com

Фэсэнко Г. В.

Формирование состава названий родов и видов птиц мира в украинской лексике

Очерчено три напрямлення складання національної номенклатури птахів світа. Основне напрямлення складає в заїмствованні іноземних названь, існуючих в місцях розповсюдження птахів; можливо також застосування українських названь птахів з ряду синонімів і неологізмів.

Ключевые слова: національна номенклатура, названіє роду, названіє виду, птахи світа, Україна

Fesenko H. V.

Forming composition of genus and species names of the birds of the world in the Ukrainian vocabulary

Short analysis is undertaken to identify stable forms of the Ukrainian names of bird genera and species in native avifauna that are presented in main scientific publications. Three approaches are described for creating the national nomenclature of the birds of the world that are based on entering new nouns. Main approach consists in using native names first of all that are actual within breeding areas of birds. It is possible to use the Ukrainian names of a number of synonyms and newly created word too.

Key words: national nomenclature, names of genera and species ranks, the birds of the world, Ukraine